

Мовароуннахрда хоразмшоҳлар давлати гуллаб-яшнаган ва кудрати ўсган бир даврда Чингизхон бошчилигидаги кўчманчи мўгул ва турк кабилалари иттифоки кучайди. У Хитойга хужум қилиб, унинг анчагина ерини босиб ҳам олди. Бу минтақадаги мўгуллар ва турклар ҳеч қандай динга эътиқод қилишмас эди. Уларнинг баъзилари ота-боболари руҳига сизиб юришар, айримлари бутга топинар, учинчилари хайвонларни муқаддас санаб, уларга "ибодат" қилишар, қолганлар юлдуз ва сайёралардан мадад сўрашар эди. Хаммалари шаман ва афсунгарларга боғланишган бўлиб, озчиликкина насроний, мусулмон ёки буддавий эди. Мусулмонларга қарши жанг қилавериш холдан тойган салибчилар мўгуллар босқинини Ислоҳ дунёсига йўллаб қўйишдан манфаатдор эди. Насронийлар жангари мўгулларнинг Ислоҳ билан шарафланиб, шу тўғрисида мусулмонлар қувватланишидан хавфсизлашар эди. Ўша пайтда турклар билан ҳам шу ҳолат содир бўлган эди: улар Ислоҳга кириб, мусулмонлар ўрдусини қучайтириб юборишди ва насронийларга қарши аёвсиз жанг қилишди. Бу қаби хатога йўл қўймаслик ва вайрон қилувчи улкан қучни мусулмон тамаддунини яқсон қилишга йўналтириб юбориш учун мўгуллар ўлкасига миссионерлар юборилди. Улар мўгулларнинг ҳукмдор доиралари ўртасида насронийликни фаол тарғиб қила бошлашди. Миссионерлар таъсир ўтказиш учун кўпроқ мўгул ҳукмдорлари оила аъзоларини насронийлаштиришга зўр беришарди. Улар ҳатто мўгул ҳукмдорларига насроний динидаги аёлларни хотинликка беришар эди. Масалан, Чингизхоннинг хотини насронийликни қабул қилган татар хоними эди. Ҳукмдорнинг учинчи ўғли Угедей ҳам насроний аёлга уйланган эди. Угедейнинг ўғли Қуюкхон насронийлар таъсирига тушиб қолган бўлса, унинг тоғаси Чигатой Ислоҳнинг ашаддий душмани эди. Халоқхон (Хулоғу) ҳам насроний динидаги аёл билан турмуш қурган эди. Ана шу аёл кейинчалик уни Ирок ва Шомни ер билан яқсон қилишга руҳлантирди. Халоқунинг ўғли Абақхон Византия императори қизига уйланган эди. Мусулмон тамаддунини йўқотишдан буддавийлар ҳам манфаатдор эдилар.

Хижрий 606 йили Фарғона, Шош ва Қосонда хоразмшоҳ Алоуддин Муҳаммаднинг мўгуллар билан илк тўқнашувлари бўлди. Кўчманчиларнинг бу ўлкага хужуми 615 йилгача давом этди. Лекин шундан кейин Чингизхон чегарадош минтақаларда икки томонлама эркин савдо қилиш ҳудудлари ташкил этиш таклифи билан Хоразм шоҳига элчилар жўнатди. Алоуддин Муҳаммад бу таклифни қабул қилди ва Мовароуннахрга мўгул савдогарлари кела бошлашди.

Лекин вилоят ҳокими савдогарлар қелгани хақида шоҳга хабар берганида у ҳаммасини ўлдириш ва молларини тортиб олишни буюрди. Хоразм шоҳи юртига бостириб қирган мўгуллардан шу тариқа ўч олмокчи бўлган эди. У аслида Чингизхон билан шартномасини

бузиб кўйганди. Кейинчалик, шох мўгулларнинг куч-имкониятларидан вокиф бўлгач, ўз килмишидан каттик афсусланди, аммо энди кеч эди. Чингизхон унинг ўзини ва мамлакати йўқ қилиб юбориши хақида мактуб жўнатди. Бундан газабланган Алоуддин мўгул элчиларидан бирини катл қилдирди, бошқасига Чингизга қарши уруш эълон қилгани хабарини етказишни юкледи.

Хоразм шохи шундан кейин Туркистонга юриш қилди ва ўша ердаги кишлоклардан бирига хужум уюштириб, кўплаб аҳолини ўлдирди, аёлларни асир олди. Мўгуллар бу боскиндан хабар топиб, хоразмшоҳ ўрдусини қувиб етишди. Каттик жанг бўлса-да, бирор томон голиб бўлолмади. Бухорога қайтган Алоуддин Мухаммад қудратли душман билан тўқнашув олдида турганини англади ва ялпи сафарбарлик эълон қилди.

Мўгул лашкарлари хоразмшоҳ ерларига бостириб қирди, шох эса негадир ўз ўрдусини асосий жанг майдонига эмас, турли шаҳарларга жойлаштира бошлади. Мўгуллар хоразмликларнинг таркок қўшинларини яқсон қилиб, шаҳарларни бирин-кетин осонгина эгаллашди. Биринчи бўлиб қўчманчилар хамласига Бухоро дуч келди. Уни босиб олган мўгуллар тинч аҳолига нисбатан аввалда сира қўрилмаган вахшийликларни қилишди, йўлларида учраган хамма нарсани бузиб-янчишди. Кейин улар Самарқандга қараб юришди, аммо шаҳар аҳолиси мўгулларга қаршилик кўрсатди. Шунда мўгуллар харбий хийлага ўтишди: улар худди қочаётгандай шаҳардан узоклашишди, бундан рухланган самарқандликлар шаҳар ташқарисигача чиқишди ва олдиндан тайёрлаб қўйилган пистирмага тушиб, халок бўлишди. Мўгуллар шаҳарга қириб, худди Бухородагидай вахшийликлар қилишди.

Самарқанд таслим бўлганидан кейин мўгулларнинг икки юз минг кишилик ўрдуси хоразмшоҳ Алоуддин Мухаммадни таъқиб қила бошлади. У Хазар (Каспий) денгизидаги ороллардан бирига яширинди ва хижрий 620 йили ўша ерда вафот этди. Шу орада мўгуллар Мозандарон, Рай, Хамадонни эгаллашди, у ерлардан Озарбойжон ва Гуржистонга қараб юришди. Қофқозортдан ўтиб, Дарбанд шаҳрига етишди ва Қофқоз тоғларини четлаб, булғорлар ўлкасигача боришди. Аммо булғорлардан қашатгич зарба еб, чекинишга мажбур бўлишди.

Чингизхоннинг ўзи Самарқандда қолиб, қўшиннинг бир қисмини Термиз ва Фарғонага жўнатди. Бу шаҳарларни босиб олган мўгуллар катлиом уюштириб, кўплаб тинч аҳолини қириб ташлашди. Шундан кейин Чингизхон ўғиллари бошчилигидаги катта бир ўрдуни яна Хоразмга юборди. Бошқа бир қўшин эса Балхга жўнатилди. Аммо Балх аҳолиси жангсиз таслим бўлди. Толиконда мўгуллар каттик қаршиликка учраб, шаҳарни ташлаб чиқишга мажбур бўлишди. Шунда Чингизхоннинг ўзи қўмондонликни зиммасига олди ва бу қалъани эгаллади. Шундан кейин бирин-кетин Марв, Нишопур, Хирот, Тус ва Газна мўгулларга таслим бўлди.

Ойдин Ориф ўгли АЛИЗОДА,
Озарбойжон Фанлар академияси шарқшунослик институти катта илмий ходими,
фалсафа фанлари номзоди

Манбалар:

1. Али Заде А. "Хроника мусульманских государств", Москва, "Умма", 2004 г. стр. 374-377.
2. Шакир М. "История Ислама от Адама до наших дней", т. 2, Стамбул, 1993 г.
3. Босворт К. Э. "Мусульманские династии", Москва, 1971 г.